

vágyakozásában újra és újra megnyilvánul az a törekvés, hogy hatalomra jussanak környezetük és önmaguk felett.

A tévelygő emberek bűnös tetteit azonban mindig feloldja a túlsó oldalon az a szeretet, amely a kegyetlenségénél is izzóbb; épp ezért, bármennyire megrendítőek a témái, sosem leverőek: gondoljunk a kisfiú álmára a tomboló szadizmussal megölt lovacskáról a *Bűn és bűnhődés*ben, s idézzük magunk elé, amint odatérvelve a kinyúlt állathoz, zokogva csókolgatni kezdi annak nagy bolyhos pillájú szemeit. S itt buknak le immár száz éve utánzóí, akik történeteiben csak a krimi lehetőségét és izgalmát látják meg, s észre sem veszik azt a tökéletes tematikai ellenpontozást, amellyel ő a szenvedést a megtisztulás ragyogó fényébe emelte, katartikussá tette.

Hogy egynémely ítéletét a többre és jobbra vágyó világ megkérdőjelezte és ma is megkérdőjelezi: ez igaz. Következtetéseiben fölfedhetők konzervatív, sőt reakciós vonások is, mert a gondolkodó sokszor megütközött benne az ábrázolóval; az író dolga azonban — s ezt Csehov fogalmazta meg a legérzékletesebben — nem az, hogy megoldjon dolgokat, hanem hogy helyes kérdéseket tegyen fel. S Dosztojevszkij kérdései ma is fölöttünk zengnek és feszülnek.

Végezetül pedig, visszakanyarodván a betegségéhez, amellyel kezdtük, milyen összefoglalót adhatnánk erről? Thomas Mann Nietzsche párhuzamban tárgyalja Dosztojevszkij epilepsziáját, és Nietzsche egy helyütt így szól egy hátrahagyott jegyzetében: *„Egészség? Betegség? Bánjunk csinján e szavakkal! A mérték a test virágzása, a szellem ruganyossága, vig kedélye — de természetesen az is, hogy a betegesből mennyit tud magába olvasztani és legyőzni, egészségessé tenni.”*

JUHÁSZ BÉLA

A CSELEKVŐ BÖLCSESSÉG DOKUMENTUMA

VERES PÉTER: TÖRTÉNELMI JELENLÉT

Alapvető meggyőződése volt Veres Péternek, hogy „az emberi nem igenis tanulékony, nevelhető állatfaj, minden zavart és kételyt keltő példák ellenére is. Vagyis nemcsak a rosszat tudja elfogadni és törvénné tenni, hanem a jót is”. Ezt a „jót” szolgálta egész életében, elfogadtatásáért, törvénné emeléséért mindig vállalta a küzdelmet. A szolgálat nem szerep volt számára, sőt több mint hivatás: kényszerítő sorsa. Kedvelt szavával: evidencia. Így fogta fel a szorosabban vett írói munka alapját és lényegét is: „A létezés egyetlen tartalma és formája, azonosulás valamely üggyel, eszmével, közösséggel.” Ez a szemlélet határozta meg írói és közéleti tevékenységét egyaránt, ennek a magatartásnak és gondolkodási módnak teljes értékű megnyilatkozása a nemrég megjelent posztumusz kötete is, a *Történelmi jelenlét*. Meghökkenően sokrétű, gazdag és hiteles emberi és történelmi dokumentum.

Egy szenvedélyes igazságkereső, közéleti-közösségi logikával irányított, minden moccnásában konstruktív lélek néz itt szembe a valósággal, mindig a valósággal, és fogalmazza meg reflexióit, gondolatait, véleményét, javaslatait. Ennek a magatartásnak különleges étosza van, ez a kötet első tanulsága, az érték megnyilatkozásának is első, talán legmélyebb rétege. A második meg alapvető mondanivalóinak, a fejtegetéseit irányító szándéknak és akaratnak feltétlen konstruktivitása. Az itt és most élménye és érdeke szikráztatja agyvelejét, a tér és idő adott realitásaiban gondolkodik, egyúttal a múlt és jövő távlataiban, tehát történelemben. Kitűnő improvizátor, szinte mindenre reagálni akar, és lehetőleg azonnal. Talán épp ezért — ha a kötet anyagának részleteit is tekintjük — vegyesebb kép tárul elénk: a remek felismerések, elemzések és értelmezések, figyelmeztetések és ajánlások egy szuverén egyéniség egyoldalúságaival, olykor jóhiszemű elfogultságaival keverednek. Többnyire polemizál, vitatkozva fejteget, és polémiájának megvan a világos logikája. Különben is kitűnő

vitatkozó volt, ha valódi ellenérvekre talált, azt sosem sokallotta. A tisztas ellenfelet becsülte, mert az ügyre tekintett elsősorban, nem önmagára.

A *Történelmi jelenlét* Veres Péter szellemi hagyatékának mondhatni körképszerű összefoglalója, utolsó éveinek igazi tükre. Az élet alkonyán érzi már magát, az öreg-ség ténye-tudata az egyik meghatározó motívuma ezeknek az írásoknak. Ezért érvényesül bennük fokozott mértékben a jelenre irányuló fő figyelem mellett a visszapillantás, a számvetés igénye-reflexe is. A világra néző szem olykor önmagára réved, és ha nem is ellágyuló lírával, de halk, szemérmes, szigorú szóval beszél emlékeiről, életéről, írói gondjairól. Elkészíti — csak az egyes írások részleteibe bújtatva — önmagával való elégedetlenségének a mérlegét is. Érdemes figyelni a kötetnek erre a rejtőzködő rétegére.

E vegyes műfajú, de mindig a direkt közlés eszközeit alkalmazó írások összességében tisztán feltárul az ember és az író, a közéleti egyéniség, a magát mindig forradalmárnak tudó lélek merész ívű pályája és egyedülálló sorsa. A világ dolgairól most is rendíthetetlen meggyőződéssel, hittel és magabiztossággal mond véleményt, írói önszemléletében azonban fölerősödnek bizonyos kétségei. Legjelentékenyebb műveit is szigorú önkritikával nézi, elégedetlen azzal, amit megírt, és még inkább, ahogy megírta: „csak azt nem tanultam meg — sóhajtja —, hogy kevés szóval tudjak sokat mondani”. Tárgyilagosságra való törekvésében önmagát sem kíméli. Hittel vallja ugyan, hogy azt cselekedte, amit cselekednie lehetett és kellett, a mindennapok harc-zaiban való részvételével és a publicisztikának átengedett tollával is; de aki egyszer íróvá lett, abban előbb-utóbb felüti fejét a kizárólagos író-ság belső, zsarnoki igénye; még Veres Péter sem szabadulhatott meg ettől a sajátos „lelkismereti” konfliktustól. Ilyen pillanataiban gyanakodott, hogy nem pazarolta-e el valódi írói lehetőségeit? Nem múltékony értékekért áldozta-e fel az állandót? Ilyenkor erősödött fel benne a gondolat, hogy „ma már áttételesen, igazi drámában, elbeszéléseben, regényben kellene kifejezni a mai kor, a mai ember és a tegnapi történelem problémáit, konfliktusait...” — „Csakhogy a beleszólás ingere, az a szenvedély, hogy nekem nem közöm-bös, mi lesz itt ebből a szocializmusból... nem hagy békét, és regények, elbeszélések helyett újra és újra cikkeket írok.” Egyfelől a publicista panasza, az igazi költészet sóvárgásával, másfelől a szinte kimeríthetetlen termékenység, mellyel ontja a cikkeket és tanulmányokat, a társadalmi-történelmi reflexiókat, útijegyzeteket, medi-tációkat és naplófeljegyzéseket, a párbeszédet, emlékeztetéseket és vallomásokat. Ezekből áll össze utólag a kötet, a *Történelmi jelenlét*. Mindig a művészi áttétel lehetősége izgatja, de már a kétség is gyötri: „nem tudom átranzponálni az én mai problémáimat”. Nem találja a műfajt, a formát. Attól fél, hogy könnyvdráma, párbeszédés tétel-dráma vagy éppen tételregény, esetleg utópia válna mondanivalói-ból. Így marad meg aztán a „direkt kifejezésnél”, a publicisztikánál, naplónál, érte-kezésnél. Ezekben a műfajokban virágzik utolsó éveinek alkotó szelleme.

Természetesnek kell tekintenünk, hogy föllép ez a dilemma Veres Péternél. Személyiségében, adottságaiban, képességeiben eleve adva volt ugyan a sokféle irányulás lehetősége, mégis tulajdonképpen a társadalmi helyzet, személyes osztályhelyzete, tehát a történelem determinálta sorsának illetévaló, írói-közéleti kettősségben, illetve azok egységében történő betöltésére. Amikor lelke mélyén megszólal dédel-getett álma, „a lírával átfűtött epika”, akkor a helyzetre és a korra is utal, amely más feladatok elvégzésére hívta-parancsolta. Mindez a problematika szerényen, csendesén húzódik meg a *Történelmi jelenlét* írásainak háttérében, és csak növeli azok hitelét és erejét, jelentését és értékét.

Még a paraszti mélyvilágból kiemelkedett autodidakta népi írók között is külön sors volt a Veres Péteré. Szabó Pál hat elemijéig sem jutott el, négyel kellett meg-elegednie. Tizenkét éves korában már éves cseléd (és most így emlékszik rá vissza: „nem érzem, hogy megártott volna ez nekem”). Ilyen emlékek, élmények szikla-darabjai toluhatnak késői emlékezetébe: „vagy tizenkét esztendő-t öt gyerekekkel együtt az édesanyám egyetlen szobájában húztam ki, s közben még író is akartam lenni”. Kezdődő írói pályája mellett még negyvennyolc éves koráig „ténylegesen dolgozó paraszt” volt, közben katoná és fogoly, gyakorlati forradalmár és üldözött.

És mind tudatosabb-képzettebb gondolkodó, aki mihelyt tehetett, rászabadult a bal-mazújvárosi Földművelő Egylet kis könyvtárának meglepően jó anyagára, és Rousseau, Voltaire, Tolsztoj, Gorkij, Zola, A. France műveit olvasta, elég korán megismerte Marxot, és ahogy mondja, „nem túl későn” Lenint. Fogékonynak mutatkozott az 1917-es orosz szocialista forradalom tanulságaira, hamarabb érlelődött benne a parasztforradalmár, mint az író. Joggal érzi, hogy „egyedülálló élményanyag” birtokába jutott, amely — és újra felbukkan az önvád — sokkal több írói lehetőséget kínált, mint amit sikerült kihasználnia, kiaknáznia belőle. Úgy véli, hogy ez az élményanyag „bizonyos értelemben elpazarlódott” a kezén. Persze, túl szigorú ez az önitélet, de itt most nem igazságtartalmának mértékén medítálunk, hanem az író önmagához is oly kemény szigorát mutatjuk fel, és utalunk arra a halk, de szívós konfliktusra, amely az utolsó évek Veres Péterének a lelkét kétségtelenül terhelte.

A nehéz életfenntartó fizikai munka és a megváltást kereső társadalmi cselekvés, a mind tudatosabb elkötelezettség alakította-keményítette „ridegparaszti” emberi magatartását. Ezzel a magatartással vált íróvá. Az írásban a társadalmi cselekvésre, osztálya életigényének a megszólaltatására, kifejezésére alkalmas eszközt, módot és formát látott. A szűkösrre kényszerült politikai cselekvés meghosszabbítását kereste benne. Optimális körülmények között a politikai cselekvés *megteremti* a művészi tevékenység feltételeit, a politikai és a művészi funkció szétválik, illetve kapcsolatuk közvetett, áttételes lesz. Veres Péternek azonban (mint íróinknak már oly sokszor) nem adatott meg ez a természetes munkamegosztás. Túlságosan korlátozott lehetőségei miatt a politikai cselekvés — önnön terének tágitásáért — kényszerűen behatolt az irodalomba, az író ismét mindenés lett. A történelmi „szisztémák” logikai rendje nálunk felborult, mint egy abszurd drámában, különböző korszakminőségek kerültek össze, álltak fordított sorrendbe: egy proletárforradalom után nemcsak a kapitalizmus, hanem még a feudalizmus is restaurálódott. Akit ez a torz helyzet aztán személyében is meggyötört, óriás mivoltát törpeségbe nyomorította volna, az íróként is csak mindenés lehetett, harcos, aki ott áll be a sorba, ahol rést talál. Veres Péter a maga osztályhelyzetével, élményeivel és tehetségének jellegével egyaránt alkalmasnak bizonyult a „politika” és a „művészet” közvetlen összekapcsolására, a „homo politicus” és az író szerepének egyesítésére. Egyéni döntésében történelmi determináció érvényesült. Ezért túlzó a későbbi aggodalom. Hiszen tudja: „a szegény-parasztság életjogáért és történelmi egyenjogúságáért hadakoztam. Ez volt a szenvedélyem, és ez volt a dolgom...” Az író dolga is!

Bizonyára nemcsak az öregkori számvetés fényénél jelentkeztek írói „hiányérzetei” és nosztalgiái, nemcsak a maga kora, hanem a kor is, az utóbbi évek hazai fejlődésének iránya, az írói-művészi munka új feltételei is szerepet játszottak benne. Az a helyzet, amelyet már a politika, a gazdaság, a művészetek egészségesebb munkamegosztása is jellemez. Ennek az új helyzetnek a pozíciójából ítélve erősödött meg szomjúsága az igazi epika, a problémák áttételes, művészi kifejezése iránt. Eppen akkor, amikor ő maga már kevésbé volt erre képes. Viszont az irodalom-felfogása cseppet sem változott az új körülmények között sem. Az irodalom elkötelezettségében, társadalmi-történelmi meghatározottságában és közösségi céljaiban, társadalmi érdekű feladatvállalásának értelmében soha, egy pillanatig sem kételkedett. Arról változatlanul meg volt győződve, hogy az írónak a „közsorsot, közgondot”, a „történelmi evidenciákat” kell kifejeznie, és hogy csak arról érdemes igazán írnia, „aminek szociológiai, történelmi-társadalmi időszerűsége, kor-evidenciája van”, mert „a közügy-telítettségű írások, különösen ha azokat író írja, jobbak, még irodalomnak is jobbak, mint az egyéni élet fiziológiai, sőt patológiai kérdései körül megfeneklett, tehát periférikus széppróza”. Ugyanakkor tulajdonképpen nem zárkózott el más alkotá-felfogású írók valóban rangos, magas színvonalú teljesítményei elől, nem vesztette el rugalmasságát az irodalom gyakorlatának legkülönbözőbb jelenségeivel szemben sem. Csak a társadalmi indifferentizmust, a felelőtlen játékot és az üres „olvasmányipari” termékeket kárhoztatta következetesen.

Kivételes paraszttellektuel volt, szellemi mohósága és befogadóképessége szinte korlátlan. Mindent meglátott maga körül és a tágas világban, mindent számon tar-

tott, mindenről véleményt alkotott és azt ki is fejezte valamilyen formában. Sosem nyugvó agyveleje mindent feldolgozott, egyfajta „nemzeti intézménnyé” nőtt önmagában is. Ennek az érdeklődési láznak és mindenhol való cselekvő jelenlétnek, ennek az értékes reagálási kényszernek és munkamódszernek minden kötetei között a legteljesebb megjelenése a *Történelmi jelenlét*. Olyan igazi nagyságnak tekintjük Veres Pétert, aki csak egész életével, irodalmi és társadalmi tevékenységének egészével, életművének szerves egységével mérhető, mert valódi, azaz történeti jelentősége sokkal nagyobb, mint amilyenre egyes műveiből, egyes megnyilatkozásaiból, azaz az életmű részleteiből, bármely részletéből következtethetnénk. Szépirodalmi műveinek is, szorosan vett esztétikai értékük fölött, megjelenésük pillanatában a történeti értéknek sajátos többlete növelte a jelentőségét. Tehát olyan itt az életmű, mint egész, amely több a részek kvantitatív összegénél. Minden írásának megvan az értéke és tanulsága, még az olykori hibák és tévedések, vagy némely művének részleges gyarlóságai ellenére is. Ott áll fölöttük egy magatartás és életút sugárzó példája, egy életmű komplex üzenete. Amit példájának lényegeként tarthatunk számon, az eleven és az is marad. Ami e példa konkrét formája volt, az csak az övé, talán ismétелhetetlen. Ami mulékony, az elmúlik vagy kuriózzummá merevül; de ami lényeges, ami a paraszti lángelme és a történelem tiszta találkozásából született, az sosem vesztheti fényét.

Ennek az életműnek egyik alapvető üzenetét fejezi ki a *Történelmi jelenlét*, anyagszerűen és részletesen a kötet egész gazdag tartalma, de jelképesen-summázatosan már a címe is. Meghökkenítő a könyv tematikai bősége, változatos sokrétűsége. Reménytelen föladat volna felsorolni, hogy mi mindenről ír, nyilatkozik, mond véleményt, milyen jelenségeket és problémákat tart számon, milyen összefüggéseket vesz észre, milyen megfontolásokat ajánl. Am sokrétűsége ellenére sincs a kötetben egyetlen írás sem, amely zavarná ennek az utólag összegyűjtött-szerkesztett anyagnak a belső egységét, az írások egymásra felelését, egymást erősítő-kiegészítő jelentését. Mert mindegyikből ugyanaz az alapvető érdeklődés, szemlélet és törekvés, érzelmi és gondolati indíték csendül ki; néhány alapvető „tételéhez” pedig, mint a *történelmi jelenlét* és a *kollektívizmus* gondolköréhez szinte mindegyik szolgáltat legalább adalékot.

A világban létező ember számára alapvető alternatívának számít a cselekvő magatartás vagy a passzivitás, esetleg álcselekvés; a szemlélet világra nyílása, világot vállalása vagy önkörébe zárása; a szűkebb és tágabb környezettel való tartalmas, eleven kapcsolat igénye vagy a privát életforma szűkösségével való megalkuvás; az idővel való együttihaladás, az osztály, a társadalom, a nemzet, a világ dolgaiban-mozgásában való belső érdekelttség — vagy a lemaradás, a háttatfordítás, a kikapcsolódás, az önösség; végeredményben a történelmi jelenlét vagy a perifériákra szorulás, a periféria elfogadása, a sodródó magatartás, az öntudatlanság, a hamis élet-értékek hajszolása, az erkölcsi értéktudat zavara. Irodalmunk — nemcsak a régi, az újabb, a mai is — teli van azokkal a figurákkal, amelyek a „sodródó” magatartás-típus változatai, akik a valódi „történelmi jelenlét” helyett csak elszenvedik, elvisselik a történelmet, az érdemi dolgokban való döntés felelősségét elhárítják maguktól, életprogramjuk megreked a „túlélni a veszélyeket, elfogadni az örömeiket” szintjén, azaz a vegetációnál. A történelmi jelenlét természetesen politikai felnöttséget is tételez, amelynek társadalmi méretű hiányára csak történelmi okok és összefüggések adhatnak és adnak magyarázatot. A demokratikus politikai iskolázottság óriási hiányait kell pótolni, erre ösztönöz a tények és érvelések, témák és gondolatmenetek számtalan variációjával Veres Péter. A személyes magatartásban a magánember és az állampolgár egységét szeretné látni, erre utal sajátos szóhasználatában a „gubernamentális” gondolkodás. Ahogy meg is fogalmazza: „...az én értelmezésemben tehát a gubernamentális gondolkodás... országban, népben-nemzetben való érzést-gondolkodást jelent.” És tovább: „Az államban való gondolkodás... a népben való gondolkodással válik teljesebbé, és az egész emberiségben való gondolkodással emelkedhetik szocialistává, humanistává.”

A gondolkozási kultúra fejlesztését sürgeti, a tudatos létformát szorgalmazza. „A legmagasabbrendű életalkalmazkodás a tudatos viszonyulás: felismerni és vállalni az elkerülhetetlent, de kiharcolni belőle az elkerülhetőt.” Vagy: „... a gondolkozás megváltoztatására is ugyanúgy törekednünk kell, mint a mindig jobb ellátottságra.” Az emocionalizmusnak nevezett világjelenség hazai tüneteire mindig érzékenyen reagál; „... mind-mind hevesebb vágy, sőt szomjúság új és új élmények, készen kapható új és új élvezetek után. A fogyasztói társadalom üzleti és szellemi élete erre épül.” Ezzel a szemlélettel hadakozva, a közösségi, nemzeti, állampolgári tudatra és öntudatra, a kollektivista emberi magatartásra hivatkozik, csupa olyan erkölcsi értékekre, amelyek nélkül nem képzelhető el a szocialista társadalom jövője sem.

Ő maga kétségtelenül „különlegesen felelős lelkületű közösségi ember” volt, és egész életművének — szépirodalmi alkotásainak, publicisztikájának, élőszóbeli megnyilatkozásainak is — középpontjában állt mindig, bármiféle individualizálódással szemben a kollektivizmus eszméje, a közösségi tudat, a társadalom összetartó kohéziója. Ez a közösségi eszme, amelynek csak alaprétege paraszti jellegű, tényezői között egyaránt megtalálhatók az osztályszerű, a nemzeti és az egyetemes emberi mozzanatok — Veres Péter életművének, eszmei sugallatának a magja, a középpontja. Kapcsolatba is kerül ezzel az alapvető eszméjével mindenféle vonatkozású véleménye és meggyőződése, mondanivalója és törekvése. Hangsúlyozza a közösségi eszme politikai és erkölcsi tartalmát egyaránt, azt is, hogy a szocializmusnak elidegeníthetetlen, lényegi része, de amely mégis oly problematikusán valósul meg, bontakozik ki. Ezért használja gyakran a „szocialista-kollektivista világnézet” kifejezést, a szokásos jelző helyett szükségét érezvén a jelzős kapcsolatnak, a kettős jelzőnek. A társadalom szellemi közegészségének állapotát elsősorban közösségi tudatán méri. Az egészséges társadalmi fejlődésnek csakúgy feltételeként hangsúlyozza, mint egy nép fennmaradásának, történelmi távlatainak. Így tartja számon a közösségi életmegtalálások és formák, alkalmak és módok minden változatát, ilyen összefüggésben beszél a társas munka étoszáról, közösséget teremtő lehetőségeiről, de a kultúrateremtés feltételeiről is.

Megőrzött paraszti külseje nem konzervativizmusra vallott, hanem hűségére, önmagának, társadalmi kötődésének, helyzetének, eltéphetetlen gyökereinek, szellemi genezisének feltétlen vállalására. Ahogy meg is vallja: „... ha már kimozdulok az íróasztal mellől, nemcsak író vagyok, hanem paraszt is...” Szemlélete és magatartása a látszólagos ellentétek legszilárdabb egysége: a változásra való képesség, az örök változtatásigény, a változtatásban való részvétel és a maradandóság termékeny ötvözete. A forradalmárnak és a reformernek olyan összefoglalója, akiből az ellentmondások ugyan nem tűnhettek el, de létrehozott egy önálló és progresszív magatartástípust. Különös érzéke volt ahhoz, hogy az értékeket istápolja, egyszerre volt gondja arra, amit meg kell, mert érdemes megőrizni, és arra, amit éppen a jövő érdekében meg kell változtatni. Amit a forradalmár-magatartásból magáévá tett, azt rendkívüli fegyelmezettséggel párosította. Utal ugyan ifjúkori anarchista indulataira, pontosabban: rokonszenvére, ebből azonban semmi sem maradt meg később. Erkölcsi világképének szilárd fedezékéből hadakozott. Nem tett különbséget a „kisvilág”, a szűkebb környezet, és a „nagyvilág” erkölcsi normái között. Dialektikája eredendően gyakorlati irányú volt, csak realitásokban tudott gondolkodni, mindig két lábbal állt a földön, nem volt szüksége külön anteuszi mozzulatokra.

„Nem a sztoikus lemondani tudást tartom a gondolkozás-magatartás legjobb és legmagasabbrendű megvalósulásának, hanem a mindhalálig konstruktív életjelenséget és történelmi jelenléteket, vagyis... a tevékeny bölcsességet. Nem szkeptikus vagyok, hanem realista” — írta utolsó naplójegyzetei egyikében. Az a nagyon fontos valami, amit „Veres Péter-i”-nek nevezünk, a személyes mozzanatokkal együtt sajátos magyar történelmi produktum is, megvan a maga „kor-evidenciája”. Nem az a fontos, hogy példája minden tekintetben folytatható-e, hanem hogy annak lényege mindenképpen századi magyar irodalmunk legnagyobb tanulságai közé tartozik. Olyan példa, amely kötelez. (Szépirodalmi, 1971.)